

НАСИЉЕ У ЛАВИРИНТУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак: Агресивно понашање је сложен феномен који привлачи пажњу због своје појачаности у савременом свету и чије вишегодишње проучавање још увек није дало нека трајна решења за сузбијање овог, свакако непожељног облика понашања. Насиље се често може поделити на директно и индиректно насилничко понашање у школама, при чему социјална изолација ученика спада у индиректне методе насилничког понашања према вршњацима. Постоје различите форме насиља и детаљније упознавање са њима и начинима њиховог превазилажења и санкционисања које могу допринети валиднијим резултатима када је у питању регистровање насилничког понашања, а самим тим и изолације ученика у школској средини. Већи део истраживања о насиљу је фокусирано на перцепцију ученика, али мање се зна о факторима који предвиђају изложеност личности насиљу. Главни проблем овог истраживања јесте пружање увида у постојање насилничког понашања у школи, ставова ученика о насилничком понашању чији је један облик испољавања и феномен вршњачког искључивања у школској средини. Ово истраживање показује како клима која подржава насиље утиче на перцепцију о припадности и безбедности ученика и наставника. Мишљења и ставови су подељени при чему имају значајне импликације на превентивне и интервентне програме који се односе на феномен насиља у лавиринту глобализације.

Кључне речи: насиље, глобализација, жртве, насилници

1. Актуелност проблема и истицање значаја његовог истраживања

Последњих година све се више говори о насиљу међу децом, указује се на његову огромну распрострањеност, а у целом свету постоје покушаји налажења адекватних решења овог глобалног феномена. Превенција и спречавање вршњачког насиља у школском контексту подразумева његово дијагностификовање. Иако не постоји стандардизован начин идентификовања, насиље можемо дијагностификовати општим методама. Самоизвештавање ученика је

¹ bisera.jevtic@filfk.ni.ac.rs

² marina.ivanovic@filfak.ni.ac.rs

најраспрострањенија метода и односи се на личне изјаве ученика о томе да ли су или нису били жртве или починитељи насиља. Ученици могу извештавати о насиљу у виду приче, есеја или или различитих форми тестирања у којима износе своје мишљење и ставове. Најпознатији инструмент за самоизвештавање ученика о вршњачком насилништву конструисао је Дан Олвеус (Olweus, 1998) у Норвешкој. Самоизвештавање као примарна метода најкорисније је уколико се комбинује са извештајима и проценама наставника. Наставници највише времена проводе са децом док су она у школи, и самим тим најбрже препознају симптоме насиља код својих ученика: страх, незаинтересованост за наставу, тугу, одсутност, грч на лицу, итд. У опште методе спада посматрање и бележење (регистровање) чињеница о насиљу путем скривене камере, видео надзора. Данас је ово доста заступљена и ефикасна метода у сузбијању насиља у школи. Истраживачки показатељи, примена истраживачких техника и инструмената, омогућују да о насиљу у школи сазнамо много више него што то можемо учинити другим средствима и техникама. Персонални и интерперсонални корелати односе се на личне и социјалне компоненте које могу утицати на насиље међу ученицима. Персоналне карактеристике појединаца доводе се у везу са улогом жртве или насилника, а затим се та персонална својства укрштавају са другим карактеристикама као што су: успех у школи, социјална улога и статус, услови живота и друге карактеристике значајне за објашњење појма насиља у школи. Ниска прихваћеност или висока одбаченост од вршњака предуслов су за виктимизацију због тога што су одбачена деца лакша мета насилника. Академски показатељи односе се на ниску укљученост у наставу и неизвршавање школских обавеза, одсуства са наставе и доживљаја школе као непожељног места (Сузић, 2010).

При мерењу школског насиља често се наилази на низ потешкоћа јер се, пре свега, насиље дешава на неприступачним местима, тешко уочљивим наставницима и другим ученицима. Код ученика, такође, постоји свест и тенденција да насиље треба прикрити од одраслих и да је оно „нормална“ појава. Поред тежње ученика да прикрију насиље, јавља се проблем полузатворености школа као институција за истраживаче који долазе ван школе. Потешкоће настају и при одређивању критеријума о томе шта јесте, а шта није насиље (Попадић, 2009).

Последице осећају сви, они који трпе насиље, они који се насилно понашају, али и они који су присутни када се насиље одвија. Заштита деце и ученика од насиља у образовно-васпитним институцијама чини један врло сложен процес у коме треба да учествују сви запослени, ученици, родитељи, као и локална заједница. С тим у вези, један од приоритетнијих задатака школе јесте стварање услова за безбедно одрастање и заштита ученика од насиља. На основу реченог као проблем нашег истраживања обухватили смо теоријске поставке истраживања везаних за феномен насиља као и могућности превенције истог.

Из наведених разлога, сматрамо да је наше теоријско квалитативно истраживање наведеног феномена од велике важности, не само да би се разумела

проблематика насиља, већ како би се сам проблем сагледао из више аспеката. Такође, детаљнијом анализом и тумачењем овог феномена стварамо основу за конципирање превентивних и интервентних програма који би некако ублажили и свели на што мању меру насиље, а пре свега насиље у школама.

2. Терминолошко разјашњење основних појмова истраживања

Постоји велики број дефиниција *насиља*. То произилази из тога што се сваки аутор труди да дефиницију која ће бити свеобухватна. Међутим, то је тешко изводљиво управо због саме комплексности насиља односно проблематике коју сам појам обухвата. Насиље дефинише (Срна, 2003) као нелегалну и неморалну употребу силе којом се чини штета себи, другима, средини. Насиље се врши са реалном или опаженом намером да се нанесе бол или повреда другом. За насилни акт су по овом одређењу карактеристичне две ствари: намера и повреда. Насиље угрожава људски живот, физички, психички и социјални интегритет човека, његову добробит, здравље и развој. Без обзира на то да ли је окренуто себи, ка другима или ка средини, насиље је скоро увек ствар односа између људи. Насиље се не може свести само на један акт. Оно је процес, континуирани след међусобно зависних догађаја који се одвијају у међусобном контексту. Насиље се врши са намером да се нанесе бол или повреда неком другом. Самсон (Sampson) насиље дефинише као репетитивне емоционалне, вербалне и психичко нападе на друге ученике који су рањиви и не могу се одговарајуће бранити због своје тежине, недостатка снаге, или зато што су у мањини (Sampson, 2002).

Када спомињемо различите дефиниције насиља, требало би и истаћи разлику између насиља и агресије. Агресија се обично третира као понашање са намером да се неко други повреди. Код агресије и агресивности акценат је на мотивацији и диспозицији да се неко други повреди. Без обзира на то да ли се ради о директном тј. непосредном или индиректном, тј. симболичком насиљу, или пак о супституцији, оно увек у мањој или већој мери штетно утиче на околину и личност која у њему учествује. Насиље је увек „средство помоћу кога човек влада над човеком“, угрожаваћи тако интегритет индивидуе и нарушавајући њен развој (Арент, 2002: 54). Зато сложеност насиља захтева један шири приступ у борби против ове тешке асоцијалне појаве.

Вршњачко насиље подразумева појаву када је ученик изнова и трајно изложен негативним поступцима једног или више ученика. Неки од знакова који указују да може доћи до насилног понашања су:

- повлачење из друштва,
- изражено осећање изолованости и усамљености,
- изражено осећање одбачености,
- осећање да је мета напада и малтретирања,
- незаинтересованост за школу и слаб школски успех,

- изражавање насиља у писаним радовима и цртежима,
- неконтролисани бес,
- обрасци импулсивног или хроничног ударања, вређања и насилништва,
- регистровани дисциплински проблеми,
- насилно и агресивно понашање у прошлости,
- нетолерантност према различитости, предрасуде,
- коришћење дрога и алкохола,
- удруживање у насилничке групе (Dwyer према Попадић, 2009: 120).

Према Олвеусу насилно понашање има следеће карактеристике: а) намера да се неко унесрећи или уништи, б) постоји у односима где постоји дисбаланс моћи и снаге, в) понавља се (Scaglione & Scaglione, 2006). Под насиљем се не подразумева повреда до које је дошло случајним поступком услед чега је уследило извињење. Насиље у основи представља жељу за повређивањем друге особе. Насиље се може испољити физички и/или вербално и подразумева расно, верско, сексуално узнемиравање, непристојно понашање, застрашивање, социјалну изолацију и изнуду (Forlin & Chambers, 2003). Насилник жели нанети емоционалну или физичку бол, очекује да ће његови поступци довести до патње жртве. Насилник је, у односу на жртву, старији, јачи, популарнији, богатији итд. Из овога произилази да између два детета не постоји равноправан однос моћи. И сам број деце која здружено злостављају могу проузроковати овај однос несразмере моћи (Rigby, 1995). Појам вршњачко насиље се не употребљава у случају када се два ученика приближно једнаке снаге (телесне или душевне) туку или препиру (Синобад, 2005: 21). Насилништво није једнократан догађај, и насилник и жртва знају да ће насилничко понашање бити поновљено у будућности. Као резултат системског насиља јавља се престрављеност. Страх који се том приликом јавља код деце није само средство постизања неког циља, он је сам по себи циљ.

Када је у питању *превенција* која се односи на школу, тј. превенција насиља, треба рећи да она има посебну важност са становишта заједнице. Под педагошком превенцијом школског насиља подразумевају се свеукупне мере и поступци спроведени како би се спречила појава насилничког понашања ученика или његово понављање (Јерковић, 2010: 152). Насиље као облик школске контракултуре, спречава се примарно културацијом, као систематским координираним васпитним утицајем на усвајање хуманих вредности ученика и деловањем у складу са њима у школи и ван ње. Секундарна културација остварује се посебним програмима оспособљавања ученика за ненасилно, мирољубиво комуницирање, понашање и решавање сукоба. Културација као аспект социјализације у циљу превенције насиља, састоји се у организованом систематском преношењу вредности, образаца понашања на децу и младе кроз акултурацију, енкултурацију, инкултурацију, интеракцију појединаца и група. Културација доприноси афирмативној социјализацији и просоцијалном понашању појединца и група. Формирање и развој култура мира у школи, најбоље се остварује

партиципацијом ученика у свим активностима на спречавању насиља, почев од усвајања програма за борбу против насиља, контроле његовог остварења, пријављивања насилног понашања, до кажњавања насилника и заштите жртве насиља. У току партиципације у овим активностима ученици стичу потребна знања и ставове о насиљу, способности за превазилажење насилничког понашања. Истовремено, прихватају програм антинасилних акција чиме се побољшавају изгледи за његово остварење. На тај начин остварује се самокултурација и самосоцијализација (Бутиган, 2009).

3. Теоријско позиционирање и теоријска објашњења везана за проблем истраживања

У појединачној епизоди насиља, насилник и жртва стоје на две стране, тј. супротстављени су један другом. Из такве слике за очекивати је да су насилник и жртва дијаметрално различити, и да што је већа тенденција да се буде насилан, то мора бити слабија тенденција да се буде жртва. Да ли су оваква очекивања оправдана или не јасније можемо утврдити ако пре тога истакнемо карактеристике насилника, али и самих жртава (Попадић, 2009: 113–114).

Типични насилници са собом носе стереотип како физичког изгледа тако и социјалних вештина. Свим типовима насилника је заједничко да воле да доминирају, искоришћавају друге, одбијају да преузму одговорност за своје поступке, жељни су пажње. Обично су физички јачи, што их карактерише као победнике, док је жртва увек слабија и самим тим губи.

На појаву школског насиља утичу све промене које се догађају у политичким, социјалним, научним и образовним структурама у друштву. Школско насиље је одраз целокупне ситуације у једном друштву (Гашић-Павишић, 2004). Фактори ризика агресивног понашања могу се јавити, поред шире друштвене заједнице и школе, у породичном окружењу, вршњацима и самом појединцу. Ризик појаве агресивног понашања у складу је са бројем ризичних фактора. Агресивно понашање може се јавити услед искуства доживљаваја насиља. Предуслов агресивности могу бити дефицит пажње, хиперактивност, разни психијатријски поремећаји и висок ниво стреса (Coolidge, DenBoer & Segal, 2004). Карактеристике личности и антисоцијална уверења и ставови такође утичу на појаву агресивности. Породица има веома важну улогу у развоју и одрастању детета, али и неоспорни утицај на јављање агресивности (Вуковић и сар., 2009). Деца која су имала искуство злостављања у породици, занемаривања, слабу емоционалну повезаност са родитељима и лоше породично функционисање чешће испољавају агресивност и насилничко понашање (Perry, Perry & Kennedy, 1992). Сувише строге или слабе и недоследне дисциплинске мере утичу на агресивно понашање и на улогу насилника и жртве. Пермисивни родитељски стил (висока респонзивност и ниска контрола) повезује се са улогом жртве док се ауторитарни стил (ниска респонзивност и висок ниво

контроле) везује за улогу насилника и агресивно понашање (Georgiou, 2008). Деца доста времена проводе у школи, те се насиље ту најлакше идентификује. Ризични фактори у школи односе се на, пре свега, школски неуспех и неоправдане изостанке који су праћени неповерењем према учитељу и школи уопште. У негативне карактеристике школе убрајају се и неугодна психосоцијална клима, неконстантна правила и високи ниво деликвентности међу ученицима. Деликвентни пријатељи и вршњаци, припадност омладинској групи, преовлађујуће антисоцијалне норме понашања међу вршњацима и мало структурисаних слободних активности спадају у ризичне факторе у слободно време. Утицај вршњака и социјално прихватање или одбацивање имају у овом развојном периоду значајну улогу у појави насилништва.

3.1. Насилник

Једна од главних особина насилника јесте изражена агресивност према вршњацима. Олвеус насилнике дели на типичне и на пасивне насилнике или следбенике (Синобад, 2005). Агресивне насилнике карактерише наглост, снажна потреба да владају другима, одсуство кривице у односу на жртву и физичка надмоћ. Такође, имају позитивнији став према насиљу него њихови вршњаци и често користе насилна средства. Агресивни насилници имају позитивно мишљење о себи, код њих постоји константна жеља да омаловажавају друге како би себе „уздизали“ и стављали у први план. Главни мотиви који покрећу насилнике јесу: имају снажну потребу за моћи и влашћу, уживају да потчине друге, у интересу им је уживање угледа у било ком погледу. Јако су импулсивни, брзо плану, имају непријатељски став према околини, физички су агресивни, врелог темперамента, брзо се наљуће, имају ниску толеранцију на неуспех, присутна је јака потреба да доминирају другима, да владају и буду моћни. Они су, такође, агресивни и према одраслима (наставницима и родитељима). Показују мању емпатичност, мање размишљају о осећањима жртве, спремнији су да придају агресору пријатна осећања, сами налазе задовољство у својим агресивним поступцима. Постоје и разлике у атрибуцијама којима су склони: склонији су да другима приписују непријатељске намере, и да жртве сматрају одговорним за злостављање (Попадић, 2009).

Пасивни насилници су учесници у разним насилним акцијама, али само као пратиоци оних који врше малтретирање других. Они сами могу да буду плашљиви, али су агресивни према другима да и сами не би постали жртве насилног понашања. Не иницирају насилничке интеракције и уздржавају се све док не дође до насиља. Када инцидент почне, укључују се са пуно ентузијазма. Врло брзо се уклопе и испољавају јаку лојалност према агресивним насилницима. Ригби истиче да, иза насиља које почине пасивни насилници, не стоји зла намера и чланови групе се, пошто су били насилни, убеђују да никаква права штета није направљена (Rigby, 1995).

У односу на облик агесије који користе у процесу насиља, насилнике можемо поделити на: физичке, вербалне, релационе и реактивне насилнике.

Физички насилници испољавају директно насилничко понашање као што је ударање и шутирање. Лако их је идентификовати. Физички насилници су најчешће дечаци. С временом, овај тип насилника постаје све агресивнији и може наставити са манифестацијом оваквог понашања и као одрасли. Вербални насилници користе речи да би повредили или понизили своје жртве. Малтретирање ових насилника се догађа брзо, што представља тешкоћу у њиховом уочавању и интервенисању. Иако не оставља видљиве ожиљке, овај вид насиља може имати јаке емотивне последице. Релациони насилници наговарају своје вршњаке да избегавају одређену децу. Овај тип насиља чешћи је код девојчица и може довести до осећања одбачености у периоду када је социјално уклапање јако важно. Реактивне насилнике је најтеже идентификовати. Ови насилници су импулсивни, изазивају друге на тучу ругајући им се. Улазе у туче тврдећи да су се само бранили (Beale, 2001).

Попадић (2009) разликује реактивну и проактивну агресивност. Он истиче да се ове две врсте агресивности заснивају на другачијим когнитивним и емоционалним процесима, уче се на различите начине и зависе од различитих ситуационих фактора. Реактивна агresiја јавља се код деце коју карактерише слаба регулација осећања и понашања која је комбинована са строгим васпитним поступцима родитеља. Ово доводи до испољавања агресивног понашања када је дете испровоцирано. Такво понашање изазива неодобравање и одбацивање од вршњака. Одбацивање је веома стресно и дете га доживљава као непријатељски чин. Пошто су одбачена од вршњака, ова деца немају прилике да у групи уче понашања која би довела до смањења агресивности и развијања вештина кооперације, емпатије, заузимања туђе перспективе, итд. Зато се они удаљавају од својих вршњака и удружују са себи сличнима. Унутар ових група једни другима пружају подршку у испољавању агресивности и насилништва. Типични насилници испољавају проактивну агресивност. Ова врста агресивности подразумева ризик антисоцијалног понашања и у одраслом добу.

3.2. Жртве насиља

Жртву вршњачког насиља, тачније дете које је изложено већем ризику да буде злостављано од друге деце, у школи можемо препознати на основу примарних и секундарних знака. Деца изложена насиљу су често задиркивана од вршњака, грде их, ругају им се, омаловажавају и исмевају их, застрашују, понижавају, прете, заповедају и потчињавају их, смеју се на њихов рачун, гурају их, гађају, ударају рукама и ногама. Неретко су ова деца увучена у свађе или сукобе у којима су беспомоћни и из којих настоје да изађу. Насилници им узимају, оштећују или разбацују књиге, новац или другу својину. Жртве делују бојажљиво, тешко говоре отворено у разреду и чине се утучени, несрећни, потиштени, плачљиви. Често су искључени из групе вршњака за време одмора, и тада настоје да остану близу наставника или других одраслих особа. Чини се да немају ниједног доброг пријатеља у разреду. Њихов школски успех изненада или постепено слаби.

Према Селесковићу (2008), ризик да буду злостављана од вршњака већа је код деце која имају следеће карактеристике: дете које је ново у насељу, најмлађе дете које је због тога мање сигурно од друге деце или је уплашено, трауматизовано дете које је веома осетљиво и избегава вршњаке, субмисивно дете са ниским самопоуздањем (ово дете је лако поводљиво и спремно да удовољава захтевима средине), сиромашна или богата деца, срамежљиво, резервисано, тихо и скромно дете, паметно или талентовано дете које се на неки начин разликује од својих вршњака, дете које се физички разликује од својих вршњака у смислу превелике или премале тежине и дете са физичким или психичким потешкоћама.

Жртве су углавном деца која су физички слабија, преосетљива, анксиозна, повучена и бојажљива. Ова деца су несигурна и на нападе реагују повлачењем. Често имају неки недостатак који је лако уочљив и представља повод за насилништво. Деца која се на било који начин разликују такође постају жртве. Нова деца у разреду или школи такође су жртве насилничког понашања. Овакво опхођење им додатно отежава адаптацију на школске услове и наставак образовног процеса. Ако насиље над том децом има велики интензитет, она могу постати депресивна и анксиозна, што може да им пољуља самопоуздање и доведе их чак и до напуштања школе.

Виктимизација деце са инвалидитетом, другачије сексуалне оријентације, пореклом из маргинализованих група и другачије боје коже веома је изражена у већини земаља. У Енглеској чак 80% деце која припадају некој од ових група пријавило је насиље у школи. Присуство вршњачког насиља у школама уочавано је у свим земљама у којима су истраживања спровођена. На насиље као глобални феномен указују истраживања која су вршена у основним и средњим школама у Америци и Западној Европи. Веома висок проценат ученика европских земаља, њих 88%, је одговорило да су били посматрачи насиља, а чак 77% су некада били жртве насиља. У Америци се 76,8% испитаних ученика нашло у улози жртве, од чега 14% више пута или често (McEachern, Kenny, Blake and Alued, 2005). У Србији, резултати истраживања насиља у основним и средњим школама, у оквиру пројекта „Школа без насиља“, показали су да је 43,5% ученика било изложено вршњачком насиљу током школовања, а 11% ученика се нашло у улози жртве више пута или веома често (Коцопељић, Смедеревац и Чоловић, 2010).

У зависности од начина реаговања, можемо разликовати пасивне и провокативне жртве. Пасивне или подложне жртве шаљу поруку да мање вреде и да се неће супротставити уколико буду нападнуте или увређене. Ова деца су анксиозна и несигурна, осетљива су, пажљива и срамежљива. На нападе реагују повлачењем у себе, нису агресивни. Провокативне жртве поседују спој устрашених и истовремено агресивних образаца понашања и реакција. Раздражљиви су и напети. Често имају потешкоће са концентрацијом. Иритирају и проузрокују тензију око себе па изазивају негативне реакције великог дела ученика. Оваква деца, иако су жртве, реагују агресивно или игноришу насилнике (Olweus, 1998; McEachern et al., 2005).

3.3. Посматрач насиља

Насиље је групни феномен и у складу са тим сви припадници одређене групе, у којој се јављају насилнички инциденти, су на посредан или непосредан начин укључени у насиље. Осим насилника и жртве у процесу насиља много више ученика игра важну улогу. Ови ученици названи су посматрачи насиља. Они копирају сведоке насилних инцидената и кроз њихово понашање у тим ситуацијама заузимају став према насиљу.

Кристина Салмивали (Salmivalli, 1998) је идентификовала четири типа учесничких улога:

- Асистенти насиља – ученици који се придружују насиљу пошто га неко започне и преузимају улогу саучесника;
- Појачање (reinforcers) – ученици који не нападају активно жртву, али свеједно они пружају позитиван фидбек на насиље штитећи публику или подстичући насиље смејањем;
- Аутсајдери – ученици који остају неактивни и не заузимају ничију страну. Ови ученици нису баш индиферентни, они допуштају да се насиље настави, прећутно га одобравају;
- Браниоци (defenders) – ученици чије је понашање искључиво ненасилно. Они пружају помоћ и удобност жртвама и сукобљавају се са насиљем.

Сведоци насиља или посматрачи, индиректно трпе последице насиља. Насиље је и за њих стресан доживљај и порука да тако нешто и њима може да се догоди, што може утицати на развој разних емоционалних проблема, као и на опредељење појединих да се и сами приклоне насилнику јер ће их то заштити од могуће виктимизације.

3.4. Сусрет жртве и насилника

У нашим школама најчешће се испољава формално насиље. Под појмом „формално насиље“ могуће је подразумевати све облике насиља у којима се жртви кроз директан напад трајније наноси штета. Основна карактеристика формалног насиља јесте директан контакт насилника и жртве насиља који производи видљиве физичке или психичке последице. У специфичним школским околностима насилник и жртва ступају у директне вербалне, физичке или друге непожељне сукобе. У таквим формалним околностима жртва (ученик) само је пасивни прималац насиља или се жртва покушава супротстављати насилнику само у почетним фазама сукоба (насиља). Формално насиље може имати физички, вербални, психички, социјални, културни и економски карактер (физичко повређивање, крађа, вербално вређање, давање погрдних имена, претње, изнуђивање и друго).

Савремена васпитно-образовна пракса као и педагошка наука, поред формалног, познају и неформално насиље. Такво насиље тешко је препознати и дефинисати. Неформално насиље често претходи различитим облицима формал-

ног насиља (Микановић и Поповић, 2013). Под неформалним насиљем означавају се они облици насиља у оквиру којих се оно испољава, а жртва и насилник нису у директним, већ у „скривеним“ односима. Формални контакт, дакле, не постоји, већ се насилничке активности спроводе преко посредника. Последице неформалног облика вршњачког насиља, по правилу немају физички карактер, већ се огледају у свом разорном деловању на психички, емоционални и социјални интегритет личности. Најчешћи облици неформалног насиља у школи су: гласине, трачеви, провокације, сеграгација, маргинализација и медијско неформално злостављање.

Доживљено вршњачко насиље може имати бројне последице на развој детета. Свакодневна изложеност вршњачком малтретирању у школи доводи до осећаја опште несигурности. Ученик с временом почиње да осећа страх од одласка у школу, развија негативан однос према школском окружењу и другим ученицима, што постепено доводи до слабљења школског успеха и социјалне изолације, а самим тим и до осећања усамљености. Одбаченост од вршњака доприноси паду самопоштовања и самооптуживању. Код жртава вршњачког насиља се јављају помешана осећања, бес, осветољубивост и саможаљење која узрокују константну узнемиреност. Изложеност свакодневном стресу доводи до анксиозности, депресије, долази до поремећаја спавања и исхране, пада имунитета, а могу се јавити и суицидалне мисли. Ригби (Rigby) наводи да жртве вршњачког насиља два до три пута чешће размишљају о самоубиству од својих вршњака (Rigby, 2003). Осим ових поремећаја могу се јавити и јасно изражени физички симптоми као што су главобоље и болови у стомаку. Честа изложеност насилном понашању може изазвати поремећај пажње и концентрације, што можемо објаснити чињеницом да жртве стално надзиру своје окружење очекујући да се насиље поново деси.

Од свих учесника насилничких интеракција, провокативне жртве су, због специфичног споја карактеристика најугроженија група и под највећим ризиком од настајања разних психичких и поремећаја понашања. Код провокативних жртава, у поређењу са насилницима или пасивним жртвама, постоји већа вероватноћа за појаву депресије, анксиозности, ниског самопоштовања, неостварења пуног академског потенцијала и лоших интерперсоналних односа (Nansel et al., 2001).

4. Тенденције и перспективе у проучавању и истраживању проблема

Потребно је увек и благовремено реаговати на све облике насиља у школама, у зависности од учесника, облика, интензитета и учесталости насиља, места дешавања, као и од тога да ли постоји непосредно сазнање или само сумња да се оно дешава. Школа мора не само да реагује на свако насиље које се дешава у њој већ има обавезу и да ради на томе да до њега уопште не дође,

тј. да предузима превентивне активности. Превенција насиља у образовно-васпитним установама је скуп мера и активности које имају за циљ стварање сигурног и подстицајног окружења, неговање атмосфере сарадње, уважавања и конструктивне комуникације, у коме неће бити насиља, или ће га бити што мање (Приручник за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, 2009).

Министарство просвете и спорта предложило је превентивне активности које треба да допринесу смањењу насиља у школама. Улога наставног особља у препознавању и спречавању насиља је веома важна те је потребно обезбедити стално стручно усавршавање запослених у васпитно-образовним институцијама на тему насиља и превенције (Aluedse, 2006). Ученицима је потребно омогућити разноврсну понуду слободних и ваннаставних активности и укључити их у различите програме помоћи у развијању просоцијалних животних вештина и превазилажењу школског неуспеха. Активна партиципација ученика приликом утврђивања правила понашања и њихове доследне примене помоћи ће у спречавању али и раној идентификацији насиља у школама. Поред сарадње са ученицима, потребно је остварити сарадњу са родитељима и локалном заједницом (форуми родитеља, саветовање, заједничке акције) јер, како смо навели, ово су значајни фактори за појаву али и спречавање агресивног понашања. Спорт не само да утиче на физички развој код деце већ развија и социјалне вештине које су од великог значаја за превенцију вршњачког насиља (активирање школског и рекреативног спорта и покретање спортских и рекреативних манифестација и такмичења, игара без граница, фер-плеј турнира и сл.). Смањење негативних утицаја и ризика у окружењу могу се постићи измештањем кафића и кладионица из непосредног окружења школе, контролом и забраном продаје алкохола, дувана и психоактивних супстанци ученицима.

Активности школе треба да буду усмерене и према деци која су индиректно укључена у насиље, тј. пасивним посматрачима. Њих треба континуирано оснаживати да конструктивно реагују и траже помоћ. Ова велика група учесника може осетити кривицу уколико ситуација постане озбиљна или трагична, а то лако може прерасти у трауму. Због тога је неопходно анализирати ситуације насиља из емоционалног и моралног угла, омогућити конструктиван приступ, извући одређене лекције, вежбати позитивне реакције и облике понашања како би се спречила ескалација насиља и понављање сличних ситуација.

С тим у вези и овде треба порадити на јачању, пре свега самопоуздања, а онда на јачању комуникације (како вербалне, тако и невербалне), односно комуникације која је у функцији одбране и заштите од насилника. Нарочито је корисно не показивати насилнику страх, нелагодност, немир. Колико год је могуће жртва треба да: а) остане прибрана и не показује своје осећаје; б) игнорише насилника или одлучно каже НЕ провокацијама; в) преокрене ситуацију у своју корист – да користи досетке, хумор, паметне одговоре и тако збуни или ућутка насилника; г) користи тон који ће приликом обраћања насилнику

звучати самоуверено, хладно, одсечно; д) има и самоуверено држање тела, без сувишног гестукуирања и покрета који би одавали страх. Ови предлози могу бити од помоћи жртвама да реагују у ситуацијама које нису пријатне за њих и где сигурност у себе и обазривост играју кључну улогу.

Емоције су главни покретач расположења сваког појединца и његовог односа са другим људима, јер основне елементе комуникације и социјалне интеракције током живота чине емоције. Да ли ће особа реаговати насилно или ненасилно зависи од способности те особе да препозна и разуме емоције других. Способност препознавања и разумевања емоционалних стања других помаже појединцима да разумеју различите социјалне ситуације и омогућује им да се прилагођено понашају и комуницирају у складу са одређеном социјалном ситуацијом (Дедај, 2012: 74–75).

Насилничко понашање проузроковано је, између осталог и недостатком социјалне компетенције, односно социјалне комуникације. Редукција и модификација насилничког понашања постиже се учењем адекватних моралних образаца понашања, моралне одговорности као и савладавањем сопствене тежње за насиљем. То се постиже најпре развијањем социјалних вештина код ученика склоних насиљу, решавањем социјалних проблема, развијањем емпатије...

Оно што је кључно у свему поменутом јесте да насилништво ствара атмосферу страха и општу несигурност. Намеће се питање – на који начин се можемо прекинути круг насиља, односно изаћи из лавиринта? Одговор је да се то може прекинути, само ако једна особа има моралну храброст и снагу да не ћути о насиљу, заузимајући правилан став. Када су у питању деца врло је важно да препознају која је њихова одговорност у стварању сигурне околине без насилништва. Дакле, уколико је цело друштво у стању да јасно проговори о насиљу, круг се може прекинути. Насиље првенствено међу децом сматра се нехуманом и нецивилизованом појавом, па је потребно реаговати како према жртви, тако и према насилнику и посматрачима. Једна од могућности излазака из лавиринта насиља јесу превентивни програми који ће деловати на кључне актере и навести их да изнова преиспитују свет у којем живе, како би могли да реагују на прихватљив и конструктиван начин.

5. Интерпретација општег закључка истраживања

Узроци и последице насилничког чина су бројни. Немогуће је цео овај феномен сагледати кроз један аспект, односно узрок. Узроци, односно фактори који повећавају ризик насилног понашања могу се сврстати у: индивидуалне факторе ризика (да би се насилничко понашање исказало неопходно је да постоји агресивна мотивација), васпитање у породици (где услови одрастања и породични односи диктирају будуће понашање појединца, односно могућу предиспозицију за насиље), ситуациони фактори (насилништво се често одвија у групама, где се јављају механизми групе који подстичу даље насилништво,

односно учење по моделу где присуство и изложеност деце насиљу у некој групи доводи до тога да и они такво понашање вреднују позитивно и прихватају га). Поред поменутих додатни фактори су и емоционални проблеми, фрустрације на школу и школске обавезе, коришћење алкохола, дроге итд.

Лавиринт или круг насиља како смо га назвали у нашем раду, не чине само насилници и жртве, као угрожена скупина посматрачи. Они индиректно и сами учествују у чину злостављања. Они помажу или охрабрују особу која врши насиље и као такви могу бити опасни и само отежати ситуацију. Из страха често се придружују насилницима како би себе заштитили. Страхују од тога да ће бити потенцијалне жртве у будућности, али се и саосећају са жртвама и страхују што не могу да им помогну. Из овог лавиринта често је тешко наћи излаз. У томе могу помоћи правилно конципирани превентивни програми и мере, заједничко ангажовање стручних служби, и жеља и храброст да се у тражењу решења за овај проблем укључе и насилници и жртве и посматрачи.

Школа као уређени систем који се бави васпитањем и образовањем има своја обележја која могу утицати на то да ученици постану насилници или их спречити у томе. Окидач за појаву насиља је непријатељска и нелагодна атмосфера у школи, осећај неприпадности и незаједништва међу ученицима и ученицима и наставницима, стресне норме и правила који владају у школи. Не може се оспорити чињеница да су ученици у сталном контакту са наставницима, и ако су наставници склони да користе наредбе, казне, онда на основу учења по моделу можемо очекивати да ће ученици усвојити такав образац понашања и када је у питању однос са другима.

Због друштвених превирања, поремећаја система вредности и поремећаја односа и комуникације међу људима, насиље данас све више избија у први план. Присутно је скоро на сваком кораку у свим својим облицима, а све више га има у школи. Деца и млади спадају у најосетљивију друштвену категорију и као такви су насиљу најподложнији.

Криза у свим сферама друштва а посебно у моралној, полазна је основа за развој свих социјално-неприхватљивих понашања. Бавећи се овом темом желели смо да дамо допринос у ублажавању овог проблема идентификацијом актера и њихових облика препознавања који учествују у лавиринту насиља.

Литература

- Арент, Х. (2002). *О насиљу*. Београд: Чигоја штампа.
- Бутиган, В. (2009). *Културација као стратегија превенције насиља у школама*. Ниш: Центар за социолошка истраживања, 181–190.
- Georgiou, S. N. (2008). Bullying and victimization at school: The role of mothers. *British Journal of Educational Psychology*, 78 (1), 109–125.
- Дедај, М. (2012). Педагог и наставник физичког васпитања у превенцији насиља у школи. *Докторска дисертација*. Нови Сад: Филозофски факултет.

- Ђорић, М. (2009). Булинг као врста социјалног насиља. *Политичка ревија*, 8(3), 145–163.
- Јерковић, Љ. (2010). Педагошка превенција вршњачког насиља у основној и средњој школи. *Педагошка стварност*, бр.1–2, 152–166.
- Коцопељић, Ј., Смедеревац, С. и Чоловић, П. (2010). Разлике у учесталости и облицима насилног понашања између ученика основних и средњих школа. *Примењена психологија* 2010/4, стр. 289–305.
- Микановић, Б., Поповић, К. (2013). Неформално насиље у основној школи. *Педагогија*, 68(1), 79–89.
- McEachern, A. G., Kenny, M., Blake, E. & Alued, O. (2005). *Bullying in Schools: International Variations*, Доступно на: <http://www.krepublishers.com/06-Special%20Volume-Journal/JSS-00-Special%20Volumes/JSS-SI-08-Peer-Vicit-Schools-Web/JSS-SI-08-07-051-058-McEachern-A-G/JSS-SI-08-07-051-058-McEachern-A-G-Text.pdf> (13.1.2014.)
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285, 2094–2100.
- Недимовић, Т., Биро, М. (2011). Фактори ризика за појаву вршњачког насиља у основним школама. *Примењена психологија*, 4, 229–244.
- Olweus, D. (1998). *Насиље међу дјецом у школи – што знамо и што можемо учинити*. Загреб: Школска књига.
- Perry, D. G., Perry, L., & Kennedy, E. 1992. Conflict and the development of antisocial behavior. In C. Shantz & W. Hartup (Eds.), *Conflict in child and adolescent development* (pp.301–329). Cambridge: Cambridge University press.
- Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију.
- Rigby, K. (1995). Preventing Peer Victimization in Schools. In C. Sumner, M. Israel, M. O’Connell & R. Sarre *International Victimology: Selected papers from the Eighth International Conference on Victimization*, Canberra, Australian Institute of Criminology, pp 303–311.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48, 583–590.
- Sampson, R. (2002). „Bullying in schools“. *Problem-Oriented Guide for Police Series, Guide, 12*.
- Salmivalli, C. (1998). *Not only bullies and victims. Participation in harassment in school classes: some social and personality factors*. Annales Universitatis Turkuensis, Ser. B-225. Doctoral thesis, University of Turku, Turku, Finland.
- Селесковић, А. (2007). *Вршњачко насиље у основним школама*. Тузла: Удружење Веста.
- Синобад, С. (2005). Обележја вршњачког насиља у школама. *Темид*, 8(3), 19–23.
- Срна, Ј. (2003). *Насиље*. Београд: АЛБУЉ.
- Сузић, Н. (2010). Академски селф концепт и вршњачко насиље. У зборнику *Вршњачко насиље: приручник за школе* (стр. 5–25). Бања Лука: Филозофски факултет.

- Scaglione, J. & Scaglione, R. A. (2006). *Bully-proofing children: A practical, hands-on guide to stop bullying*. Lanham: Rowman and Littlefield Education.
- Forlin, C. & Chambers, D. (2003). Bullying and the Inclusive School Environment. *Australian Journal of Teacher Education*, 28(2).
- Coolidge, F. L., DenBoer, J. W. & Segal, D. L. 2004. Personality and neuropsychological correlates of bullying behaviour. *Personality and Individual Differences* , 36, 1559–1569.
- Приручник за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама.* (2009). Београд: Министарство просвете Републике Србије.

Bisera S. Jevtić, Marina Ivanović

VIOLENCE IN THE GLOBALIZATION LABYRINTH

Summary: Aggressive behavior is a complex phenomenon which attracts attention due to its intensification in the modern world, and whose long examination still has not given any permanent solutions for suppression of this, surely unwanted way of behavior. Violence can often be divided into direct and indirect violent behavior in schools, whereby social isolation of students falls within indirect methods of violent behavior towards peers. There are different forms of violence and detailed acquaintance with them and the ways to overcome and sanction them, which can contribute with more valid results when it comes to the recording of violent behavior, and thereby, the recording of the isolation of students in the school environment. Most of the violence researches are focused on students' perception, but the less is known about the factors which predict the exposure of a personality to the violence. The main problem of this research is providing insight into existence of violent behavior in schools, students' attitudes towards violent behavior, whose one form is manifestation and phenomenon of peers' exclusion in school environment. This research shows how the climate which supports violence influences the perception of students and teachers affiliation and safety. Opinions and attitudes are divided, whereby they have significant implication for preventive and corrective programs regarding the violence phenomenon in the globalization labyrinth.